

Türkiye ile Azerbaycan'ın Dış Ticaret Gelişimi

Hilal ALPDOĞAN^{1*}, Mustafa AKAL², Gunduz HASANOV³

¹ Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, UBF Uluslararası Ticaret ve Finansman, halpdogan@subu.edu.tr

² Sakarya Üniversitesi SBF İktisat Bölümü, akal@sakarya.edu.tr

³ Ekonomist, gunduz.hasanoglu@gmail.com

ÖZ

Bu çalışmada, 1995-2015 dönemi Türkiye ile Azerbaycan arasında genel ve fasıl bazında dış ticaret gelişimi incelenmiştir. Yöntem olarak, iki ülke arasında oluşan dış ticaretin boyutları; dış ticaret istatistikleri ve hesaplanan dış ticaret yoğunlaşma endeksleri kullanılmıştır. Bu gelişmelere istinaden, uluslararası ticareti açıklayıcı teoriler doğrultusunda taraflar arasındaki ticaretin seyrini ve ölçeğini geliştirmek, buradan hareketle de iki ülke arasındaki dış ticaretin gelecek dönemlerde nasıl şekilleneceğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Ve dış ticaretin daha da gelişmesini sağlayabilecek bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, fasıl dış ticareti, ticaret yoğunlaşma endeksleri

Turkey and Azerbaijan's Foreign Trade Development

ABSTRACT

In this study, the period of 1995-2015 and chapters on the basis of overall foreign trade development between Azerbaijan and Turkey were examined. As a method, the dimensions of the foreign trade between the two countries; foreign trade statistics and calculated foreign trade concentration indices are used. Based on these developments, it is aimed to improve the course and scale of trade between the parties in line with theories explaining international trade, and to reveal how the foreign trade between the two countries will take shape in the future. And, some suggestions were made to improve foreign trade between the two countries.

Keywords: Azerbaijan, Turkey, chapters of foreign trade, trade concentration indices.

1 Giriş

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Azerbaycan'ı ilk tanıyan ülke Türkiye olmuş ve bu tarihten itibaren hem sosyal, hem siyasal hem de ekonomik işbirliği başlamıştır. Azerbaycan petrol ve doğal gaz gibi doğal kaynaklar açısından zenginliğe sahipken; Türkiye ise Azerbaycan ve diğer kardeş ülkeler için teknik bilgi birikimi ve sanayileşme yolunda sahip olduğu deneyimlerle lider konumunda yer alan ağabey bir ülkedir. 1991 yılı itibarıyla uzun yıllar sömürü altında olan bu ülkeler için artık kaynaklarını kendilerinin işletme ve planlı ekonomiden serbest pazar ekonomisine doğru yeniden yapılanma adımlarını atma zamanı gelmişti. Sovyetler sisteminin o zamana kadar oluşturduğu planlı

* Sorumlu Yazar e-mail: halpdogan@subu.edu.tr

yapı, ülkelere tek başına rekabet ve üretim olanağı tanımamıştı. Ayrıca üretim teknolojilerinde oldukça geride olan bu ülkelerde üretimde etkinlik neredeyse yok denecek kadar düşük seviyelerdeydi.

Türkiye 1991 yılından sonra hem Azerbaycan hem de diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile özel ekonomik ilişkiler kurmaya başlamıştır. Ekonomik ve ticari ilişkilerin yanı sıra haberleşme ve ulaşım gibi alanlarda da öncülük ederek, dünya ekonomilerine entegre olmalarına olanak tanımıştır.

2005 yılında hizmete başlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesi ile Azerbaycan petrolü doğrudan uluslararası piyasalara açılmış ve Türkiye bu noktada önemli bir köprü durumuna gelmiştir. Ayrıca Şah Deniz Projesi ile Türkmenistan doğal gazı da yine Türkiye üzerinden dünya enerji piyasasına açılmıştır. Türkiye-Azerbaycan arasındaki dış ticaretin önemli bir payını da enerji ticareti oluşturmaktadır. 2006 yılında Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı ile Türkiye Güney Kafkasya doğal gazını ithal etmeye başlamıştır (Seyidoğlu, 2013:318-320). İki ülke arasındaki doğal gaz ve petrol ticaretinde doğal kaynak bolluğu ve varlık teorisine dayalı bir dış ticaret görülür.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkiler de ilk kez Kasım 1992 tarihinde imzalanan Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile başlamıştır. Anlaşmaya göre Türkiye ve Azerbaycan özellikle tarım ürünlerinin işlenmesi, hafif sanayi tesislerinin kurulması ve modernizasyonu, petrokimya ve petrol endüstrisinde işbirliği ve ortak yatırımlar, inşaat, ulaştırma, haberleşme, madencilik ve turizm gibi alanlarda işbirliği konusunda kararlara imza atmıştır. İki ülke arasındaki bu ortak yatırım projeleri ve ekonomik işbirliği, devam eden yıllarda imzalanan yeni anlaşmalarla da desteklenmiştir. Şubat 1994 tarihinde imzalanan Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine Yönelik Anlaşma ile iki ülke arasındaki ekonomik işbirliği yeniden çizilmiştir. Anlaşmayla birlikte taraflar, aralarındaki ticaret hacminin ülkelerin potansiyel kaynaklarına uygun olarak yükseltmeyi ve ortak sermaye yatırım projelerinin uygulamaya geçirilmesini ve bu yatırım projelerini destekleyecek ulaşım, haberleşme altyapısının oluşturulması kararına varmıştır (Aslanlı, 2018:17-19). Her ne kadar ekonomik ilişkilerin hukuki altyapısı imzalanan anlaşmalarla oluşturulsa da, devam eden yıllarda iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik işbirliği istenilen düzeye ulaşamamış, hatta bu durum zaman zaman iki ülke arasında siyasi gerginliklere de neden olmuştur.

Bu çalışmada Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticari ilişkiler; ihracat, ithalat ve dış ticaret hacmi gibi dış ticaret verileri çerçevesinde incelenmiştir. Ayrıca Türkiye'den Azerbaycan'a ve Azerbaycan'dan Türkiye'ye gerçekleştirilen ihracat ve ithalat verileri de incelenerek bu iki ülke arasında ticari ilişkilerin boyutu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda ihracat yoğunlaşma endeksi ve ithalat yoğunlaşma endeksi hesaplanarak iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin yoğunluğu hesaplanmıştır. Böylece bu iki ülke arasındaki ticaretin toplam dış ticaretlerinde ne kadar paya sahip olduğunu ortaya koymak mümkün olacaktır. Ayrıca çalışmanın devam eden bölümünde ticarete konu olan mal ve hizmetlerin sektörel bazda yıllar içerisinde nasıl değiştiği incelenmiş ve gerçekte bu iki ülke arasındaki ilişkinin enerji ticaretine bağımlı bir hal içerisinde olup olmadığı ortaya koyulmuştur. Son olarak Türkiye ile Azerbaycan arasındaki potansiyel ticareti artırmak için bir takım öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

2 Azerbaycan ve Türkiye'nin Dış Ticaretteki Görünümü

İhracatın hem ihracatçıya hem de imalatçıya büyük faydaları olduğu bilinen bir gerçektir. Her şeyden önce ihracat aracılığıyla yeni pazarlara ulaşılır ve yeni pazarda var olan ürünler ile rekabet ortamına girilir. İhracat ile kaliteli ve rekabete dayalı ürün üretimine ağırlık verilir; rekabetin sürdürülebilir olması için de teknolojinin gelişmesi ve kalitenin artması sağlanır. İhracat yapan firmalar dış pazarlara yöneldikleri için pazar paylarını genişleterek üretimlerini artırırlar; dolayısıyla kapasite kullanımları da artmış olur. İhracat yapan firmalar yeni pazarları tanıdıkça mal çeşitlerini artırabilirler. İhracatçı firmalar aynı zamanda ülkelerin ve firmaların ihtiyaç duyduğu döviz girdilerini sağlayarak ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunur. İhracatın ihracatçıya getirdiği faydalar yanında mal güvenliği ve ticaret kısıtlamaları gibi bazı riskleri de mevcuttur. Bu riskleri en aza indirmenin yolu sözleşme ve anlaşma metinlerinin açık, anlaşılır ve uluslararası kurallara uygun olarak hazırlanmasıdır. Ülke ihracat ve ithalat göstergelerinin yanı sıra, ülkenin ihracat ve ithalatının toplamını yansıtan dış ticaret hacmi de özellikle ülkenin gayri safi yurtiçi hasılası veya başka büyüklükleriyle oranlanarak ülkenin dışa açıklığını, dış dünyaya bağlılık derecesini vb. yansıtan önemli bir göstergedir (Utkulu vd., 2013: 7).

Tablo 1. Azerbaycan'ın 1995-2019 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Hacmi (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
1995	637,2	667,7	1.304,9
2000	1.745,2	1.172,1	2.917,3
2005	4.347,2	4.211,2	8.558,4
2010	21.360,2	6.600,6	27.960,8
2015	12.729,1	9.216,7	21.945,8
2016	13.457,6	8.489,1	21.946,7
2017	15.320,0	8.783,3	24.103,3
2018	19.489,1	11.465,9	30.955,0
2019	19.635,6	13.667,2	33.302,8

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Kurumu: <https://www.stat.gov.az>

Tablo 1'de Azerbaycan'ın 1995-2019 yılları arasında gerçekleştirdiği ihracat, ithalat ve dış ticaret değerleri verilmiştir. 1995 yılından 2015 yılına kadar Azerbaycan'ın ihracat hacmi artış gösterirken, 2015 yılı itibariyle Azerbaycan'ın ihracat hacmindeki azalma dikkat çekmektedir. 2010 yılında ihracat 2005 yılına göre ortalama 5 katlık bir artış gözlemlenmiştir. 2010 yılında 2005 yılına göre, dış ticaret cirosu %226,7, ithalatı %56,73, ihracatı %391,36 oranında olmak üzere artmıştır. 2010 yılına gelindiğinde yaşanan bu artışın başlıca nedeni; mineral yakıtların, petrol, yağlar ve türevleri, bitüm içerikli bileşenlerin ihracatında görülen büyük artıştır. 2005 yılında petrol ve türevlerinin gerçekleşen ihracat tutarı 3.337.035,1 \$, 2010 senesinde ise bu değer 20.110.198,2 \$ olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılından 2010 yılına kadar gerçekleşen bu artış yaklaşık %500 civarındadır. Buna bağlı olarak da dış ticaret hacmi 2010 senesinde 27.960,8 \$'a 2018 ve 2019'da da sırasıyla 30.955,0 \$ ve 33.302,8\$'a en yüksek değere ulaşmıştır. Azerbaycan'ın doğalgaz, petrol ve türevlerine bağlı ihracat artışları sonucu genelde dış ticaret fazlası veren ülke olduğu görülmüştür. Azerbaycan Ekonomisi doğal kaynak zenginliğine bağlı ihracat gelişimi göstermektedir.

Tablo 1'de Azerbaycan'ın ithalat değerlerine baktığımızda, 2015 yılına kadar bir artış gözlemlenirken; devam eden iki yılda bir düşüş gerçekleşmiştir. Bu durumun nedeni olarak döviz kurunun değer kazanması gösterilebilir. 2015-2016'lı yıllarda ticaretin fiyat hacmi Azerbaycan'ın para birimi Manat'ın devalüvasyona uğraması neticesinde düşmüştür¹. Bununla beraber artan ham petrol ihracatı ülkenin cari işlemler dengesini giderek pozitif çevirmiştir.

Tablo 2. Türkiye'nin 1995-2019 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Hacmi (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
1995	21.637,88	35.709,77	57.347,65
2000	27.774,04	54.502,50	82.276,54
2005	73.476,14	116.774,90	190.521,04
2010	113.883,18	185.544,85	299.425,03
2015	150.982,61	213.619,21	364.601,32
2016	149.246,99	202.189,89	351.436,88
2017	164.494,75	238.152,12	402.646,87
2018	177.168,75	231.152,48	408.321,23
2019	180.832,72	210.345,20	391.177,92

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu: <http://www.tuik.gov.tr>

¹ 30 Aralık 2015 tarihi itibari ile 1 ABD \$1= 1,5594 manat iken, 1 Ocak 2017 tarihi itibari ile 1 ABD \$1= 1,7742 olarak gerçekleşmiştir (<https://www.cbar.az>). Ayrıca yıllar içerisinde Azerbaycan'ın dış ticaretinde ithalattaki artışın ihracattaki artışa göre sınırlı kalmasında 2006 yılında Şah Deniz doğalgaz yatağında üretime başlanmasıyla son bulan doğalgaz ithalatı neden olmuştur.

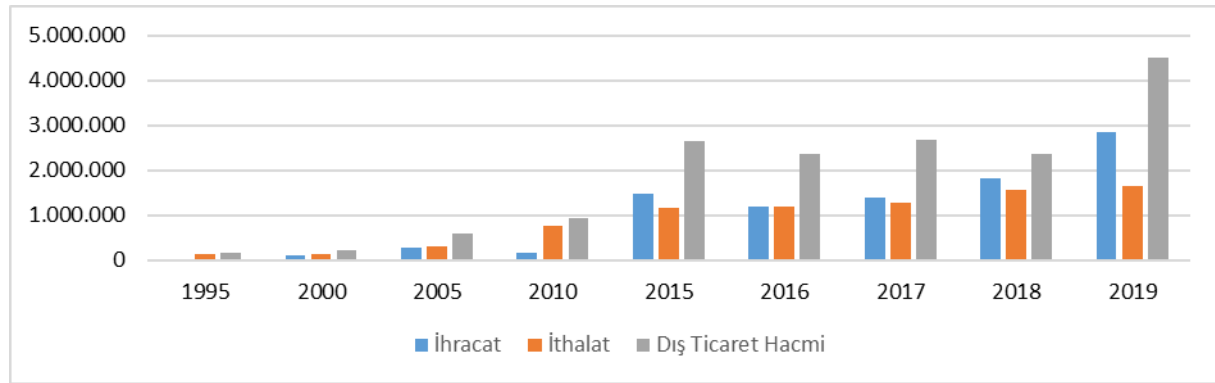
Tablo 2’de Türkiye’nin 1995-2019 yılları arasında ihracat, ithalat ve dış ticaret hacmi değerleri gösterilmektedir. Türkiye’nin 1995 yılındaki toplam dış ticaret hacmi 57.346,65 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. 1995 yılında toplam dış ticaret hacminin %37,73’ü ihracatın payını oluştururken; geriye kalan %62,27’si ise ithalatın payını oluşturmaktadır. Türkiye’nin ihracat ve ithalat değerleri 1995 yılından 2017 yılına kadar düzenli olarak artmaktadır, bunlara bağlı olarak da dış ticaret hacmi de aynı seyri göstermektedir.

Tablo 3 ve Grafik 1’de Azerbaycan ile Türkiye arasında 1995-2019 yıllarında gerçekleşen dış ticaret hacmi gösterilmiştir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dış ticaret hacmi 1995 yılında 166.955,2 milyon \$ iken 2019 yılına gelindiğinde 4.509.496,1 milyon \$ olduğu görülmektedir. Yıllara göre ülkelerin dış ticaret hacmindeki ihracat ve ithalat paylarına baktığımızda; 2008-2009 küresel ekonomik kriz dönemi dışında 2005 yılından itibaren iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin hızla büyüdüğü; 27 kat arttığı görülmüştür. İki ülke arası dış ticaret hacmi 1995’ten 2019’a Azerbaycan’ın toplam dış ticaret içindeki payı olarak %7,8’den %135,4’e, Türkiye’nin toplam dış ticaret hacmi içerisindeki payı olarak %2,91’den %11,5’e artmakla dış ticarete iki ülke lehine bir ticaret sapması olmuş ve bu sapma Azerbaycan lehine gelişmiştir.

Tablo 3. Azerbaycan ve Türkiye Arasında 1995-2019 Yıllarında Gerçekleşen Dış Ticaret Hacmi (Milyon \$)

Yıllar	Azerbaycan’ın İhracatı	Azerbaycan’ın İthalat	Dış Ticaret Hacmi
1995	26.445	140.510,2	166.955,2
2000	104.981	128.502,6	233.483,6
2005	275.959,3	313.001,6	588.960,9
2010	170.893,7	771.442,4	942.336,1
2015	1.477.256,7	1.171.385,4	2.648.642,1
2016	1.185.663,1	1.181.578,1	2.367.241,2
2017	1.393.786,1	1.273.792,6	2.667.578,7
2018	1.825.980,2	1.576.829,1	2.367.241,2
2019	2.862.694,6	1.646.801,5	4.509.496,1

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Kurumu: <https://www.stat.gov.az>.

Grafik 1: Azerbaycan ve Türkiye Arasında 1995-2019 Yıllarında Gerçekleşen Dış Ticaret Hacmi (Milyon \$)

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Kurumu: <https://www.stat.gov.az>

Ülkelerin ekonomik yapıları hakkında bilgi veren önemli göstergelerden diğerleri; ihracatın ithalatı karşılama oranı (X/M) ve dış ticaret dengesi (X-M)’dir. Dış ticaret dengesi, özellikle ülkenin dış ticaretten ne yönde ve hangi yoğunlukta etkileneceğine dair güçlü bir gösterge olarak kabul edilir. Uluslararası mukayeselerde de sıkça kullanılır. İhracat ithalattan büyük ise “dış ticaret fazlası”, küçük ise “dış ticaret açığı” söz konusudur. Sürekli ve yapısal nitelik taşıyan ve üstelik zamanla sürdürülemez

bir yapıya dönüşen dış ticaret açıkları özellikle dış ticaret finansman sorunları ile karşılaşılmasına neden olmaktadır (Utkulu vd., 2013: 8).

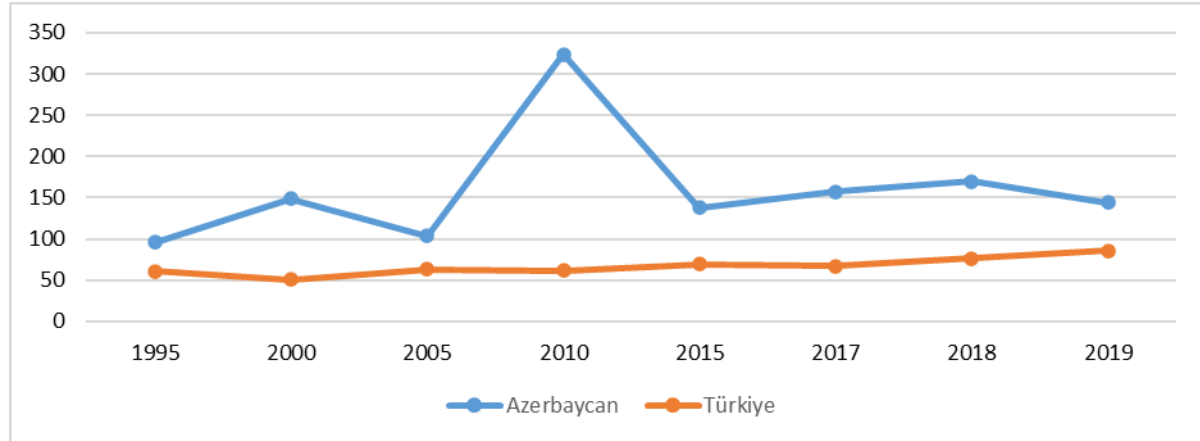
Tablo 4. Azerbaycan ve Türkiye'nin 1995-2019 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)

Yıllar	Azerbaycan	Türkiye
1995	-30.000,5	-14.071,89
2000	573.148,5	-26.727,46
2005	135.929,4	-43.297,76
2010	14.759,6	-71.661,67
2015	3.512,4	-62.636,6
2016	4.968,5	-52.942,9
2017	6.536,9	-73.657,37
2018	8.023,2	-53.983,73
2019	5.968,4	-29.512,48

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Kurumu: <https://www.stat.gov.az>; Türkiye İstatistik Kurumu: <http://www.tuik.gov.tr>

Tablo 4'te 1995-2019 yılları arasında Azerbaycan ile Türkiye'nin dış ticaret dengesi gösterilmektedir. 1995 yılında Azerbaycan'da dış ticaret dengesi açık verirken; 2000'li yılların başından itibaren dış ticaret fazlası vermiştir. Türkiye'nin dış ticaret dengesine bakıldığında 1995 yılından 2019 yılına kadar sürekli dış ticaret açığı verdiği görülmektedir.

Grafik 2'ye bakıldığında Azerbaycan'da 1995 senesinde ihracatın ithalatı karşılama oranı %95,4 olmuştur. Diğer yıllarda bu oran %100'den hep büyük çıkmıştır. Yani Azerbaycan bu yıllarda hep dış ticaret fazlası vermiştir. 2010 yılına dikkat ettiğimizde ise Azerbaycan'da ihracatın ithalatı karşılama oranı aşırı yüksek çıkmıştır ve %323,6 olarak gerçekleşmiştir ve bu bütün yılların en yüksek oranıdır. Bu oran bize her 3,23 \$lık ihracata karşın 1 \$'lık ithalat yaptığımızı belirtir. Ancak, 2015-2017 döneminde Azerbaycan'ın ihracatında %2.1'lik payla ve halatında %17.8'lik Türkiye ikinci sırada yer almaktadır (UİB, 2018:9).

Grafik 2: Azerbaycan ve Türkiye'de İhracatının İthalatı Karşılama Oranı 1995-2019

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Kurumu: <https://www.stat.gov.az>; Türkiye İstatistik Kurumu: <http://www.tuik.gov.tr> ,

Türkiye'de ise 1995 yılına bakıldığında ihracatın ithalatı karşılama oranı %60,6 olarak gerçekleşmiştir. Diğer yıllarda ise bu oran çok fazla sapma yapmadan devam etmiştir. 1995 yılından 2019 yılına kadar geçen zaman diliminde bu oran %100 geçmemiştir ve buda bize Türkiye'nin bu zaman diliminde dış ticaret açığı verdiğini ifade eder.

3 Azerbaycan ile Türkiye'nin Dış Ticaret Yoğunluğu ve Potansiyel Dış Ticareti

Türkiye'nin, Azerbaycan'ın en büyük dış ticaret ortaklarından biri olduğunu söylemek mümkündür. 1992 yılından bu yana iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi artan bir seyir göstererek; 1995 yılında 167 milyon \$ iken, 2019 yılında 4.509 milyar \$'a kadar yükselmiştir. Bu iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin boyutu hakkında fikir edinmek için ülkelerin birbirleriyle olan ticari ilişkilerinin yoğunluklarına bakmak mümkündür. Ülkelerin ticari yoğunlukları kavramı, iki ülke arasındaki ticari ilişkinin diğer ülkeler ile kıyaslanması anlamına gelmektedir.

Örneğin, Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı ihracat ortalaması, dünya ticaretindeki diğer ülkelerin Azerbaycan'a yaptığı ihracat ortalamasının altında kalıyorsa bu iki ülke arasında gerçekleşen ihracatın aslında Azerbaycan ile dış ticaret ilişkisi içerisinde bulunan diğer ülkelere göre ortalamasının altında kaldığı anlamına gelmektedir. Aynı şekilde Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptığı ihracat yine Türkiye'ye ihracat yapan diğer ülkelerin ortalamasının altında kalıyorsa aslında bu iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin sanılan kadar yoğun olmadığı sonucunu çıkartmak mümkündür.

Çalışmanın devamında Azerbaycan ile Türkiye'nin ihracat ve ithalat yoğunlaşma endeksleri hesaplanarak iki ülke dış ticaretinin istenilen düzeyde olup olmadığı hakkında fikir edinmek amaçlanmıştır.

3.1. Türkiye ve Azerbaycan Dış Ticaret Yoğunlaşma Endeksleri

İlk kez Brown (1947) tarafından literature kazandırılan, daha sonra Kojimoto (1977) ve Kunimoto (1977) tarafından geliştirilen ticaret yoğunluğu endeksleri, bir ülkenin belirli bir ülke ya da ülke grubuyla gerçekleştirdiği dış ticaret faaliyetlerinin dünya ortalamasına göre hangi seviyede olduğunu açıklamayı amaçlar. Ticaret yoğunluk endekslerinin değer aralığı 0 ile $+\infty$ 'dur. Endeks değerinin birden büyük olması ticari ilişkilerin “yoğun” olduğunu gösterir. Endeks hesaplamaları ülkelerin kıyaslanmasına imkan tanırken ülke büyüklüklerinden etkilenmemektedir. İhracat yoğunlaşma endeksi (XI_{ij}) ve ithalat yoğunlaşma endeksi (MI_{ij}) (Tash vd. 2012:28);

$$XI_{ij} = \frac{X_{ij}/X_i}{M_j/(M_w - M_i)} \quad (1)$$

Denklemden yer alan;

X_{ij} = *i ülkesinin j ülkesine ihracatı*

X_i = *i ülkesinin ihracatı*

M_j = *j ülkesinin ithalatı*

M_w = *Dünya toplam ithalatı*

M_i = *i ülkesinin ithalatı*; ifade etmektedir.

$$MI_{ij} = \frac{M_{ij}/M_i}{X_j/(X_w - X_i)} \quad (2)$$

Denklemden yer alan;

M_{ij} = *i ülkesinin j ülkesinden ithalatı*

M_i = *i ülkesinin toplam ithalatı*

X_j = *j ülkesinin toplam ithalatı*

X_w = *Dünya toplam ihracatı*; ifade etmektedir.

Tablo 5'te Dünya Ticaret Örgütü'nden elde edilen veriler ile denklem 1 ve denklem 2 kullanılarak 1995-2019 yılları arasında Türkiye'nin Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ticaretin ihracat ve ithalat yoğunlaşma

endekleri hesaplanmış ve sonuçlar gösterilmiştir. Tablo 5'te yer alan ihracat yoğunlaşma endeksi 1995 yılından itibaren birden büyük değer almıştır. Bu da Türkiye ile Azerbayca arasındaki ihracatın yoğun olduğu anlamına gelmektedir. Aynı şekilde Tablo 6'da yer alan Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptığı ihracatın yoğunlaşma endeksi de -2010 yılı hariç- sürekli birden büyük değer almıştır. Bu durum iki ülkenin birbirlerine gerçekleştirdiği ihracatın yoğun olduğunu gösterirken; Azerbaycan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracatın Türkiye'nin Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ihracata nispeten daha yoğun olduğu anlaşılmaktadır. O halde Türkiye'nin, Azerbaycan için önemli bir ticaret ortağı olduğunu söylemek mümkündür. 2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye'nin Azerbaycan için hesaplanan ihracat yoğunluk endeksi azalan bir seyir göstermiş ve durağan hale gelmiştir. Anlaşılan o ki iki ülke arasında gerçekleştirilen ticaret anlaşmaları ve ortaklıkları istenilen yoğunlaşmayı sağlayamamıştır. Aynı durağanlığı 2019 yılı hariç Azerbaycan'ın Türkiye için hesaplanan ihracat yoğunlaşma endeksi için de söylemek mümkündür.

Tablo 5. Türkiye'nin İhracat ve İthalat Yoğunlaşma Endeksleri

Yıllar	İhracat Yoğunluk Endeksi	İthalat Yoğunluk Endeksi
1995	5,09	6,12
2000	2,59	7,02
2005	1,04	3,21
2010	1,53	0,52
2015	1,38	6,83
2016	1,49	7,10
2017	1,56	6,62
2018	1,52	7,50
2019	1,44	13,08

Tablo 6'da 1995 ile 2019 yılları arasında Azerbaycan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ticaretin hesaplanan yoğunlaşma endeks değerleri gösterilmiştir.

İki ülkenin birbirlerine gerçekleştirdiği ithalatın yoğunlaşma endekslerine baktığımızda değerlerin birden büyük olduğunu ve yoğunlaşmanın var olduğunu söylemek mümkündür. Azerbaycan'ın Türkiye'den gerçekleştirdiği ithalatın yoğunluğu, Türkiye'nin ithalat yoğunluğuna göre daha fazladır. Ülkelerin ticaret yoğunlaşma endekslerine bakıldığında anlaşılan o ki, iki ülke arasındaki ticari ilişkiler yoğun olarak devam etmekle birlikte, yapılan ticari ortaklıklara rağmen belli durağanlığı korumaya devam etmektedir.

Tablo 6. Azerbaycan'ın İhracat ve İthalat Yoğunlaşma Endeksleri

Yıllar	İhracat Yoğunluk Endeksi	İthalat Yoğunluk Endeksi
1995	6,29	50,13
2000	7,26	25,37
2005	3,31	10,28
2010	0,53	15,33
2015	6,96	13,91
2016	7,24	14,94
2017	6,77	15,61
2018	7,71	15,09
2019	13,43	14,34

3.2. Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthalatında ve İhracatında Başlıca Ürünler

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticarete konu olan mal ve hizmetlerin yıllar içindeki değişimi de ülkelerin geçirdiği teknolojik dönüşüm hakkında bize bilgi vermektedir. Tablo 7'de 1995 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'dan gerçekleştirdiği ithalatın ilk on faslı gösterilmiştir. Yine Tablo 8'de 2017 yılına ait ilk on fasıl ve toplam ithalat içerisindeki payı gösterilmiştir. 1995 yılında ilk sırada toplam

ithalatın neredeyse %50'sini oluşturan pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat ürünleri yer almaktadır. Yine diğer kalemlere bakıldığında Azerbaycan'dan gerçekleşen ithalatın büyük kısmını düşük teknoloji ve sermayeye sahip üretim ile elde edilen zirai ürünlerin oluşturduğu görülmektedir. Tablo 8'de yer alan 2017 yılına ait ilk on fasılda ise daha çok doğal kaynakça zengin hammadde ve ürünlerinin ticaretinin yoğun olduğu görülmektedir.

Azerbaycan ile Türkiye'nin dış ticareti oldukça çeşitlilik göstermektedir. Küçük ev eşyalarından başlayarak tarımsal ürünlere, tekstil ürünlerinden endüstriyel sanayi ürünlerine kadar oldukça geniş bir ürün ticareti söz konusudur. 2017 yılında Türkiye'nin ihracat tutarı 50 milyon \$'ın üzerinde olan belli başlı ürünler: Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları; elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı; plastikler ve mamulleri; demir veya çelikten eşya; mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb. prefabrik yapılar; motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı şeklinde sıralanmıştır.

2017 yılında Azerbaycan'ın ihracat tutarı 10 milyon \$'ın üzerinde olan belli başlı ürünler ise; hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar; elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı; kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları şeklinde sıralanmıştır.

Tablo 7. Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthalatında İlk On Fasıll (1995)

Sıra	Fasıll	İthalat Tutarı	Toplam İthalat İçindeki Oran
1	Pamuk, pamuk ipliđi ve pamuklu mensucat	9.229.622	%42,38
2	Bakır ve bakırdan eşya	3.975.131	%18,25
3	Plastikler ve mamulleri	2.771.814	%12,73
4	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	2.240.758	%10,29
5	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	1.273.039	%5,85
6	Alüminyum ve alüminyumdan eşya	897.918	%4,12
7	Gübreler	362.640	%1,67
8	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	139.831	%0,64
9	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	99.726	%0,46
10	Ađaç ve ahşap eşya, odun kömürü	90.248	%0,41

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu: <http://www.tuik.gov.tr>

Türkiye'nin Azerbaycan'a 1995 ve 2017 yıllarında gerçekleştirdiği ihracatın ilk on faslı ise Tablo 9 ve Tablo 10'da sırasıyla gösterilmiştir. Türkiye'nin Azerbaycan'a olan ihracatında makineler ve mekanik cihazlar ve yedek parçaları, demir ve çelikten eşyalar, elektrikli makina ve cihazlar ve yedek parçaları, mobilya, otomotiv, optik alet ve cihazlar, motorlu kara taşıtları ve yedek parçaları, mineral yakıtlar, petrol ve türevleri gibi ürünler önemli paya sahiptirler. Bunun yanı sıra Türkiye'nin tuz, kükürt, taş, alçı ve çimento, kâğıt, karton ve mamulleri, sabun ve müstahzarları, sebze ve meyveler gibi birçok diğer ürünlerde ihracat potansiyeli bulunmaktadır (UİB, 2018: 10).

Tablo 8. Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthalatında İlk On Fası (2017)

Sıra	Fasıl	İthalat Tutarı	Toplam İthalat İçindeki Oranı
1	Alüminyum ve alüminyumdan eşya	87.711.203	%25
2	Plastikler ve mamulleri	73.810.166	%21,04
3	Pamuk, pamuk ipliđi ve pamuklu mensucat	42.684.942	%12,17
4	Organik kimyasal ürünler	38.006.252	%10,83
5	Demir ve çelik	33.110.486	%9,44
6	Bakır ve bakırdan eşya	24.001.331	%6,84
7	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	21.060.020	%6,00
8	Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	11.931.131	%3,40
9	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	10.707.996	%3,05
10	Demir veya çelikten eşya	1.226.537	%0,35

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu: <http://www.tuik.gov.tr>

Tablo 9. Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatında İlk On Fası (1995)

Sıra	Fasıl	İhracat Tutarı	Toplam İhracat İçindeki Oranı
1	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	34.099.408	%21,14
2	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı	12.625.394	%7,83
3	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	11.622.257	%7,20
4	Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb. prefabrik yapılar	9.928.871	%6,15
5	Deđirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buđday gluteni	7.879.517	%4,88
6	Kakao ve kakao müstahzarları	7.648.338	%4,74
7	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	7.221.509	%4,48
8	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı	5.224.405	%3,24
9	Şeker ve şeker mamulleri	4.579.151	%2,84
10	Demir veya çelikten eşya	4.017.845	%2,49

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu: <http://www.tuik.gov.tr>

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Azerbaycan ve Türkiye coğrafî yakınlığı bulunan, benzer kültüre sahip iki kardeş ülkedirler. Cođrafî yakınlığın ülkeler arasında taşıma giderlerinin düşük ve ulaşımın az zaman alıcı olması bakımından ticareti arttıran önemli faktörlerdendir. Ancak Azerbaycan ile Türkiye'nin ortak sınırının olmaması (NÖC hariç), tarifeli kargo taşımacılığının yapılamaması ve demiryolu bağlantısının bulunmaması nedeniyle, karayolu taşımacılığı zorunlu olmakta ve bu durum maliyetleri artırmaktadır. Karayolu taşımacılığı İran ve Gürcistan üzerinden yapılmakta, İran tonaj sınırlaması uygulamakta, Gürcistan ve

İran'da yüksek yol vergileri alınmaktadır. Bu durum zaman kaybının yanında ek maliyetler getirmekte, iki ülkeyi rekabette dezavantajlı konuma getirmekte ve dış ticaretin gelişmesini sınırlamaktadır.

Tablo 10. Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatında İlk On Fasil (2017)

Sıra	Fasil	İhracat Tutarı	Toplam İhracat İçindeki Oranı
1	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	208.985.335	%15,40
2	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı	132.496.050	%9,76
3	Plastikler ve mamulleri	114.102.771	%8,41
4	Demir veya çelikten eşya	96.744.279	%7,13
5	Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb. prefabrik yapılar	52.258.362	%3,85
6	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı	51.709.384	%3,81
7	Sabunlar, yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları, muımlar, bakım müstahzarları, dişçilik müstahzarları	43.646.486	%3,22
8	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	35.589.229	%2,62
9	Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	33.375.951	%2,46
10	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar, bunların aksam, parça ve aksesuarı	32.536.082	%2,40

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu: <http://www.tuik.gov.tr>

İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin istenilen seviyeye çıkamamış olmasında, bu iki ülkenin dahil olduğu bölgesel işbirliklerinin de payı bulunmaktadır. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Anlaşması imzalamış olması ve bu çerçevede, Avrupa Birliği'nin Ortak Ticaret Politikasını benimsemiş bulunmasıdır. Zira Avrupa Birliği'nin Ortak Ticaret Politikası uyarınca üçüncü ülkelere yapılacak ithalata AB ile ortak kurallar uygulanması gerekmekte olup, ülkeler müstakil olarak hareket etme imkânını kaybetmekte ve dolayısıyla Türkiye, AB'nin üçüncü ülkelere karşı uyguladığı ikili ve otonom tercihli ticaret rejimlerini üstlenmek durumunda kalmaktadır. Ayrıca, Azerbaycan'ın da 1993 yılında Müstakil Devletler Birliği (MDB) ile Azad Ticaret Sözleşmesi imzalamış ve Rusya, Ukrayna, Gürcistan, Kazakistan ve Moldova'dan oluşan 5 Ülkeye önemli gümrük muafiyetleri tanımış olmasıdır. Böylelikle, sözü edilen ülkeler Azerbaycan pazarlarına girişte daha avantajlı koşullar elde etmiş olmakta; yaklaşık %10-%15'leri bulabilen fiyat avantajları elde etmektedir (KTO, 2013: 19).

Diğer taraftan iki ülke arasındaki politik ve askeri konulardaki yakınlığın yanı sıra ekonomik sistemlerin benzerliği, tarih, kültürel ve dini bağların bulunması iki ülke arasında dış ticaretin gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Azerbaycan ihracat gelirlerinin %20 ile %49'luk bölümünü petrolden sağlamaktadır. Bu durum Azerbaycan'ın ihracatta tek ilkel ürüne bağımlılık oranının yüksek olduğunu gösterir (Seyidoğlu, 2013:578). Bu durum Azerbaycan dış ticareti için önemli bir risk oluşturmaktadır. Zira ihracata konu olan malın fiyatında yaşanacak bir değişme, dış ticaret dengesini önemli ölçüde etkiler. Ayrıca Azerbaycan'a gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermayenin yarıya yakını petrol sektörüne gerçekleştirilmektedir.

Verilerden elde edilen bilgilerle Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dış ticaretin her iki taraf için de kazançlı bir durum oluşturacağı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bunun için gerek bilgi birikimi, gerek

hammadde ve yarı mamul madde kaynakları ve gerekse de yeraltı kaynaklarının ortaya çıkarılması, işlenmesi ve dağıtımında işbirliğinin artırılması ve bunların Ar-Ge araştırmalarını artırarak teknoloji içerir üretim durumuna getirilmesi ve ülkelerin avantajlı olduğu fasıllarda uzmanlaşarak işbölümüne gidilmesi, ülkelerin avantajlı olduğu fasıllarda kümeleşerek kümeleşmenin yarattığı dışsal ölçek ekonomilerinden yararlanılması ve bu durumun bir ekonomik işbirliği kurumu ile desteklenmesi gerekmektedir. Aksi durumda, her iki tarafın da ticari ortaklığında bir diğerinin yeri oldukça geri planda kalmaya devam edecektir.

Ülkelerin pazarda sürekli başarı gösterebilmesi için, olumlu bir mal imajının yaratılması, ürünlerde kalite unsurunun ön planda tutulması, dağıtım ve satış kanallarında doğru yöntemlerin uygulanması ve tanıtıma önem verilmesi gerekmektedir. Ayrıca, ihracatçılarımızın pazarı ve hitap ettikleri alıcıların ihtiyaçlarını analiz etmeleri ve ülkede düzenlenen fuarlara katılmaları önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Aslanlı, Araz (2018). "Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri", Yönetim ve Ekonomi 25(1):15-27.
- Azerbaycan İstatistik Kurumu (DSK), <https://www.stat.gov.az>.
- Azerbaycan Merkezi Bankası; <https://www.cbar.az>.
- Brown, A. J. (1947). *Applied Economics: Aspects of The World Economy in War and Peace*, Edinburgh: Hugh Paton and Sons Ltd.
- Kojima, K. (1964). "The Pattern of International Trade among Advanced Countries", *Hitotsubashi Journal of Economics*, 5(1), 16-36.
- Kunimoto, K. (1977). "Typology of Trade Intensity Indices", *Hitotsubashi Journal of Economics*, 17(2), 15-32.
- KTO (Konya Ticaret Odası). (2013). *Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu*. Konya: Dış Ticaret Servisi. Nisan 5, 2019 tarihinde http://www.kto.org.tr/d/file/azerbaycan-ulke-raporu_2013.pdf adresinden alındı.
- Seyidoğlu, Halil (2013). *Uluslararası İktisat-Teori, Politika ve Uygulama-*, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Tash, M. S., Jajri, D. I. B., & Tash, D. M. N. S. (2012). "An Analysis of Bilateral Trade between Iran and D-8 Countries", *Global Journal of Management and Business Research*, 12(2), 26-34.
- UİB (Uludağ İhracatçı Birlikleri) (2018). *Azerbaycan Ülke Raporu (Meyve Sebze Mamulleri ve Yaş Meyve Sebze Sektörü Açısından)*. Bursa: Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği ARGE Şubesi. Nisan 10, 2019 tarihinde <http://www.uib.org.tr/tr/kbfile/azerbaycan-ulke-raporu-yms-sektoru-acsndan> adresinden alındı.
- Türkiye İstatistik Kurumu; <http://www.tuik.gov.tr>.
- Utkulu, Uğur vd. (2013). *Türkiye'de Dış Ticaret İşlemleri ve Uygulaması-Teoriden Pratiğe-*, Editörler: Utku Utkulu, İsmail Aydemir, Gazikitabevi, 4ncü Baskı.

© 2020 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).